अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यवहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागी, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रमाणिक हुनेछ र कार्यन्वयनको उदेष्यका लागी पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

शंकर विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य र अन्य (फौजदारी अपील नं. २३६७ सन् २०२४) ०२ मे २०२४ **[पमिदिघन्तम श्री नरसिम्हा र अरविन्द कुमार, न्यायाधीशहरू]**

के जिल्ला अदालतलाई फौजदारी कार्यविधि संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत समन जारी गर्ने आदेश पारित गर्न प्रोत्साहित गर्ने पुनरावेदकको विरुद्ध पर्याप्त सामग्री छ?

फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ – धारा ३१९ – धारा ३१९ अन्तर्गत समन जारी गर्ने आदेश – वैधानिकता – धारा ३०२ अन्तर्गतको अपराधको मुद्दा सामना गरिरहेका पुनरावेदकहरू – जिल्ला अदालतद्वारा धारा ३१९ अन्तर्गत पारित समन जारी गर्ने आदेश – उच्च न्यायालयले समन जारी गर्ने आदेश रद्द गर्न अस्वीकार गर्‌यो – सहीपना:

निर्णय: धारा ३१९ अन्तर्गत अधिकार प्रयोग गर्न आवश्यक सन्तुष्टिको मात्रा धेरै कडा छ, यो एक विवेकाधीन र असाधारण अधिकार भएको हुनाले – केवल प्रमाण बलियो र विश्वसनीय हुँदा मात्र अधिकार प्रयोग गर्न सकिन्छ – यसले उसको संलग्नताको केवल सम्भावना भन्दा धेरै बलियो प्रमाण आवश्यक पर्छ – पुनरावेदकहरूलाई अपराधको प्रत्यक्षदर्शी नभए पनि पहिलो सूचना बयानमा पहिलो सूचनाकर्ताद्वारा नाम दिइएको थियो, तथापि, फौजदारी कार्यविधि संहिताको धारा १६१ अन्तर्गतको बयानमा, पहिलो सूचनाकर्ताले स्पष्ट पारे कि उनको परिवारको पुनरावेदकहरूको परिवारसँग लामो समयदेखि दुश्मनी थियो; कि पुनरावेदकहरूको नाम प्राथमिकी (एफआईआर) मा झूटो र पूर्ण जानकारी बिना लेखिएको थियो; र कि पुनरावेदकहरू उनको छोराको हत्यामा संलग्न थिएनन् – आरोपपत्रमा समेत पुनरावेदकहरूको नाम अभियुक्तको रूपमा उल्लेख गरिएको थिएन – जिल्ला अदालत समक्ष उनको बयानमा मात्र अभियुक्तहरूको नाम फेरि देखा पर्‌यो – लगभग एक वर्षपछि, अभियोजन पक्षले धारा ३१९ अन्तर्गत एउटा निवेदन दायर गर्ने निर्णय गर्‌यो – पहिलो सूचनाकर्ताको बयानको आधारमा अभियोजन पक्षले दाबी गर्न खोजेको परिस्थितिको परिवर्तनले धारा ३१९ को आवश्यकता पूरा गर्दैन – पहिलो सूचनाकर्ता प्रत्यक्षदर्शी नभएकोले, उनको बयान पुनरावेदकहरूलाई समन जारी गर्न धारा ३१९ अन्तर्गतको असाधारण क्षेत्राधिकार लागू गर्न पर्याप्त छैन – अन्य कुनै साक्षीले पुनरावेदकहरूको विरुद्ध केही बयान दिएनन् – पुनरावेदकहरूको विरुद्ध कुनै कागजी प्रमाण संकलन गरिएको छैन – साथै पुनरावेदकहरूलाई कुनै भूमिका दिइएको छैन – यी कारकहरूलाई समग्र रूपमा हेर्दा, यो स्पष्ट हुन्छ कि धारा ३१९ अन्तर्गत अधिकार प्रयोग गर्न आवश्यक उच्च स्तरको सन्तुष्टि पूरा भएको छैन – जिल्ला अदालतले धारा ३१९ अन्तर्गतको निवेदन स्वीकार गर्दा र पुनरावेदकहरूलाई समन जारी गर्दा त्रुटि गर्‌यो – उच्च न्यायालयले समनको आदेश रद्द गर्न असफल भएकोले, जिल्ला अदालत र उच्च न्यायालय दुवैले पारित गरेको आदेश रद्द गरिएको छ। [अनुच्छेद १८–२६]

हरदीप सिंह विरुद्ध पञ्जाब राज्य [२०१४] २ एससीआर १ : (२०१४) ३ एससीसी ९२ – उल्लेख गरिएको।

फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३।

पर्याप्त सामग्री; समन जारी गर्ने आदेश; सन्तुष्टिको मात्रा; फौजदारी कार्यविधि संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गतको अधिकार; विवेकाधीन र असाधारण अधिकार।

फौजदारी अपील अधिकारक्षेत्र: फौजदारी अपील नं. २३६७ सन् २०२४ इलाहाबाद उच्च न्यायालयको मिति ०४.०४.२०२३ को ए४८२ नं. ३०२२१ सन् २०१७ को फैसला र आदेशबाट साथै फौजदारी अपील नं. २३६८ सन् २०२४

सुश्री प्रीतिका द्विवेदी, अभिषेक मोहन्ती, अधिवक्ताहरू पुनरावेदकका तर्फबाट। यशार्थ कान्त, जितेन्द्र कुमार त्रिपाठी, अंकित गोयल, ध्वल उनियाल, निखिल शर्मा, अधिवक्ताहरू प्रत्यर्थीहरूका तर्फबाट।

फैसला

१. अनुमति प्रदान गरिएको छ।

२. वर्तमान अपीलहरू उच्च न्यायालय इलाहाबादको मिति ०४.०४.२०२३ को धारा ४८२ अन्तर्गतको आवेदन नं. ३०२२१ सन् २०१७ मा भएको निर्णयबाट उत्पन्न भएका हुन्, जसमा उच्च न्यायालयले अतिरिक्त जिल्ला र सत्र न्यायाधीश, कानपुर देहातद्वारा दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत मिति २४.०८.२०१७ मा पारित गरिएको समन आदेशलाई खारेज गर्न अस्वीकार गरेको थियो, जहाँ यहाँका अपीलकर्ताहरूलाई भारतीय दण्ड संहिताको धारा ३०२ अन्तर्गतको अपराधको लागि परीक्षणको सामना गर्न निर्देशित गरिएको थियो। दुवै अपीलकर्ताहरू समान स्थितिमा रहेकोले, उनीहरूको अपीलहरूलाई एकसाथ व्यवहार गरिँदैछ।

३. हाम्रो विचारको लागि उठेको मुद्दा यो हो कि के अपीलकर्ताको विरुद्धमा पर्याप्त सामग्री छ जसले परीक्षण अदालतलाई दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत समन आदेश पारित गर्न प्रेरित गर्छ। यस अदालतको संवैधानिक बेन्चहरूको फैसलाद्वारा कानूनका सिद्धान्तहरू स्थापित भइसकेकोले, यो प्रश्न वर्तमान मामिलाको तथ्यहरूमा निर्भर छ, जुन यस प्रकार छ:

४. तथ्य र अनुसन्धान: १०.०५.२०११ मा, पहिलो सूचनादाता (पीडब्लू-१), जो मृतकको आमा हुन्, ले प्रहरी स्टेशन घाटमपुरमा एक प्राथमिकी दर्ता गराइन्, जसमा उनको छोरा एक गाउँलेको गहुँको खेतमा ट्युबवेल नजिक मृत फेला परेको जानकारी दिइएको थियो। आफ्नो बयानमा, उनले आरोप लगाइन् कि उनको छोरालाई वर्तमान अपीलकर्ताहरू, अपीलकर्ताहरूका बुबा, र अन्य दुई जनाद्वारा दुई परिवारहरू बीच विद्यमान केही पुरानो दुश्मनीको कारण हत्या गरिएको थियो।

५. अर्को दिन, अनुसन्धान अधिकारीले दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा १६१ अन्तर्गत पीडब्लू-१ को बयान दर्ता गरे। यस बयानमा उनले यो पनि बताइन् कि मृतक झगडालु थियो, अन्य गाउँलेहरूसँग झगडा गर्ने बानी थियो र उनीहरूको विरुद्ध केही आपराधिक मामिलाहरू चलिरहेका थिए। पहिले, उनले अपीलकर्ताहरूका बुबासँग पनि झगडा गरेका थिए। उनले बताइन् कि ०८.०५.२०११ मा, महेन्द्र सिंह, उही गाउँको एक गुण्डा, मोटरसाइकलमा आए र मृतकलाई आफूसँग जान भने, यो बहानामा कि महेन्द्र सिंहले पीडब्लू-१ बाट ऋण लिएको रु. ८,००० फिर्ता गर्नेछन्, र साथै मृतकलाई आरोपी नं. १ (अपीलकर्ताहरूका बुबा) र आरोपी नं. ३ सँग समझौता गर्न मद्दत गर्नेछन्। तदनुसार, मृतक महेन्द्र सिंहको मोटरसाइकलमा गए। उनले बताइन् कि आरोपी नं. १-३ केही दूरीमा उभिएर घटनाक्रम हेरिरहेका थिए। उनले दृढतापूर्वक बताइन् कि आरोपी नं. १-३ ले महेन्द्र सिंहसँग मिलेर मृतकको हत्या गरे। यस बयानमा, पीडब्लू-१ ले बताइन् कि अपीलकर्ताहरू संलग्न थिएनन् र उनले आफ्नो पहिलो सूचना बयानमा गलत तरिकाले र पूर्ण जानकारी नलिईकन उनीहरूको नाम लेखेकी थिइन्। अन्य दुई व्यक्तिहरू (साक्षी), राजौ सेंगर र करण सिंहले आफ्नो धारा १६१ बयानहरूमा पीडब्लू-१ को बयानलाई दोहोर्‌याए। उनीहरूले पनि बताए कि वर्तमान अपीलकर्ताहरूको अपराध गर्नमा कुनै भूमिका थिएन।

६. अनुसन्धान गरेपछि, अनुसन्धान अधिकारीले २२.०६.२०११ मा आरोपपत्र दायर गरे, जहाँ वर्तमान अपीलकर्ताहरूलाई आरोपीको रूपमा नामाङ्कित गरिएको थिएन। आरोपपत्रमा केवल चार नामाङ्कित आरोपीहरू थिए, तथापि, महेन्द्र सिंह जसलाई आरोपी नं. ४ को रूपमा राखिएको थियो, फरार थिए। आरोपपत्रमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको थियो कि अनुसन्धान पछि, वर्तमान अपीलकर्ताहरूको नामाङ्कन गलत भएको प्रकाशमा आयो।

७. परीक्षण: २०.०५.२०१६ मा, पीडब्लू-१ को परीक्षण गरियो जहाँ उनले बताइन् कि "मेरो आरोपी बाचा सिंहसँग गत ११ वर्षदेखि पुरानो दुश्मनी चलिरहेको छ र शंकाको आधारमा मैले प्राथमिकीमा शंकर र विशालको नाम लेखेको थिएँ।" तथापि, उनको परीक्षणको पछिल्लो चरणमा, उनले बताइन् कि "यो गलत हो कि पुरानो दुश्मनीको कारण मैले प्राथमिकीमा बाचा सिंह र उनका छोराहरूको नाम गलत तरिकाले लेखेको छु"। पीडब्लू-१ बाहेक, अन्य ५ साक्षीहरू मध्ये कसैले पनि अपराध गर्नमा अपीलकर्ताहरूको संलग्नताको बारेमा बोलेनन्।

८. परीक्षण अदालत: पीडब्लू-१ ले आफ्नो मुख्य परीक्षणमा गरेको बयानको आधारमा, सहायक सरकारी वकीलले ३१.०७.२०१७ मा दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत एक आवेदन दायर गरे जसमा यहाँका अपीलकर्ताहरूलाई परीक्षणको सामना गर्न समन गर्न माग गरिएको थियो।

९. माननीय परीक्षण अदालतले २४.०८.२०१७ मा सहायक सरकारी वकीलद्वारा दायर गरिएको आवेदनलाई स्वीकृत गर्‌यो, यस अदालतका केही पूर्व निर्णयहरू उल्लेख गरेर जहाँ यो फैसला

गरिएको थियो कि यदि परीक्षणको क्रममा प्रस्तुत गरिएको प्रमाणले देखाउँछ कि आरोपीको रूपमा नामाङ्कित नभएको कुनै व्यक्तिको अपराध गर्नमा भूमिका छ भने, उसलाई परीक्षणको सामना गर्न समन गर्न सकिन्छ चाहे उसलाई आरोपपत्रमा नामाङ्कित नगरिएको होस्।

१०. उच्च न्यायालय: परीक्षण अदालतद्वारा पारित गरिएको उपरोक्त आदेशलाई अपीलकर्ताहरूले दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ४८२ अन्तर्गत याचिका दायर गरेर उच्च न्यायालय समक्ष चुनौती दिए। यो याचिका उच्च न्यायालयद्वारा मिति ०४.०४.२०२३ को आदेशद्वारा खारेज गरियो। याचिका खारेज गर्दा, उच्च न्यायालयले उल्लेख गर्‌यो कि धारा ४८२ को चरणमा, अदालतले केवल प्रथम दृष्टिमा मामिला छ कि छैन भन्ने हेर्नुपर्छ। यो उच्च न्यायालयको आदेश नै हो जुन हाम्रो समक्ष चुनौती दिइएको छ।

११. मुद्दा: वर्तमान अपीलमा उठ्ने एकमात्र प्रश्न यो हो कि के वर्तमान मामिलाको तथ्यहरू र रेकर्डमा भएको प्रमाणको प्रकाशमा दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गतको शक्तिको उचित प्रयोग गरिएको छ।

१२. विश्लेषण: हामीले अपीलकर्ताहरूका लागि विद्वान वकील, सुश्री प्रीतिका द्विवेदी र प्रत्यर्थी राज्यका लागि विद्वान वकील श्री अंकित गोयलको कुरा सुनेका छौं।

१३. सुरुमा, हामीले उल्लेख गर्न सक्छौं कि आरोपपत्र लगाइएका चार आरोपीहरू बितिसकेका छन्। उनीहरूको विरुद्धमा परीक्षण समाप्त भएको छ। प्रत्यर्थी राज्यका विद्वान वकीलले तर्क गरेका छन् कि यदि विद्यमान आरोपीहरूको विरुद्धमा परीक्षण समाप्त भएको भए पनि, अपीलकर्ताहरूलाई समन गर्न र परीक्षण नयाँ सिरेबाट सुरु गर्नमा कुनै बाधा छैन। यो कानूनी स्थिति राम्रोसँग स्थापित भएको छ र अपीलकर्ताका विद्वान वकीलले पनि यसमा विवाद गरेका छैनन्।

१४. यस पृष्ठभूमिमा, हामी दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत समन आदेशको वैधानिकतालाई आफ्नै आधारमा जाँच गर्नेछौं। दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ यस प्रकार छ:

"३१९. अपराध गरेको देखिने अन्य व्यक्तिहरूको विरुद्ध कारबाही गर्ने शक्ति
(१) जहाँ, कुनै अपराधको जाँच वा परीक्षणको क्रममा, प्रमाणबाट देखिन्छ कि आरोपी नभएको कुनै व्यक्तिले कुनै अपराध गरेको छ जसको लागि त्यस्तो व्यक्तिलाई आरोपीसँगै परीक्षण गर्न सकिन्छ, अदालतले त्यस्तो व्यक्तिको विरुद्ध उसले गरेको देखिने अपराधको लागि कारबाही गर्न सक्छ।
(२) ....
(३) ....
(४) ...."

१५. प्रावधानको ध्यान लिएपछि, हामी यस अदालतको संविधान बेन्चले हर्दीप सिंह विरुद्ध पंजाब राज्य, (२०१४) ३ एससीसी ९२ मा निर्धारण गरेका सिद्धान्तहरू उल्लेख गर्नेछौं, जुन आपराधिक अदालतहरूले दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत शक्ति प्रयोग गर्दा पालना गर्नुपर्छ:

"९४. प्यारेलाल भार्गव विरुद्ध राजस्थान राज्य, एआईआर १९६३ एससी १०९४ मा, यस अदालतको चार-न्यायाधीश बेन्चले 'देखिन्छ' शब्दको अर्थको बारेमा चिन्तित थियो। अदालतले फैसला गर्यो कि 'देखिन्छ' शब्दको उपयुक्त अर्थ 'लाग्छ' हो। यसले प्रमाणको तुलनामा कम सम्भावनाको डिग्री आयात गर्छ। राम सिंह विरुद्ध राम निवास, (२००९) १४ एससीसी २५ मा, यस अदालतको दुई-न्यायाधीश बेन्चलाई फेरि धारामा देखिने 'देखिन्छ' शब्दको महत्वको जाँच गर्न आवश्यक थियो। अदालतले फैसला गर्यो कि यो अदालतलाई देखिन्छ कि कुनै व्यक्तिले अपराध गरेको छ भन्ने शर्त पूरा गर्नको लागि, अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्न सक्षम बनाउने असाधारण परिस्थितिको अस्तित्वबारे आफूलाई सन्तुष्ट गर्नुपर्छ। त्यसैले, अदालतको लागि आवश्यक के हो भने अभियोजन पक्षको तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको प्रमाण, यदि खण्डन नगरिएको भए, मामिलामा आरोपीको रूपमा थप्न खोजिएका व्यक्तिहरूको दोषी ठहर हुन सक्छ भन्ने सन्तुष्टिमा पुग्नु हो।

९५. संज्ञान लिने समयमा, अदालतले हेर्नुपर्छ कि के आरोपीको विरुद्ध कारबाही अगाडि बढाउन प्रथम दृष्टिमा मामिला बनेको छ। दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत, यद्यपि प्रथम दृष्टिमा मामिलाको परीक्षण उही हो, आवश्यक सन्तुष्टिको डिग्री धेरै कडा छ...

१०५. दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गतको शक्ति विवेकाधीन र असाधारण शक्ति हो। यसलाई कम मात्र र केवल ती मामिलाहरूमा प्रयोग गर्नुपर्छ जहाँ मामिलाको परिस्थितिहरूले त्यसो गर्न आवश्यक छ। यसलाई यसकारण प्रयोग गर्नु हुँदैन किनभने मजिस्ट्रेट वा सत्र न्यायाधीशको विचारमा अन्य कुनै व्यक्ति पनि त्यो अपराध गर्नमा दोषी हुन सक्छ। केवल जहाँ कुनै व्यक्तिको विरुद्ध अदालत समक्ष प्रस्तुत गरिएको प्रमाणबाट बलियो र ठोस प्रमाण देखा पर्छ त्यस्तो शक्ति प्रयोग गर्नुपर्छ र सामान्य र लापरवाही तरिकाले होइन।

१०६. त्यसैले, हामी फैसला गर्छौं कि यद्यपि अदालत समक्ष प्रस्तुत गरिएको प्रमाणबाट केवल प्रथम दृष्टिमा मामिला स्थापित हुनुपर्छ, जरुरी छैन कि जिरह परीक्षणको साँचोमा परीक्षण गरिएको होस्, यसले उसको संलग्नताको मात्र सम्भावना भन्दा धेरै बलियो प्रमाण आवश्यक पर्छ। लागू गर्नुपर्ने परीक्षण त्यो हो जुन आरोप तय गर्ने समयमा प्रयोग गरिने प्रथम दृष्टिमा मामिला भन्दा बढी हो, तर त्यो हदसम्म सन्तुष्टि भन्दा कम हो कि प्रमाण, यदि खण्डन नगरिएको भए, दोषी ठहर हुनेछ। त्यस्तो सन्तुष्टिको अभावमा, अदालतले दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत शक्ति प्रयोग गर्नबाट बच्नुपर्छ....."

१६. दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत शक्ति प्रयोग गर्न आवश्यक सन्तुष्टिको डिग्री माथि उल्लिखित निर्णय पछि राम्रोसँग स्थापित भएको छ। परीक्षण अदालत समक्षको प्रमाण यस्तो हुनुपर्छ कि यदि यसको खण्डन नगरिएको भए, तब यसले समन गर्न खोजिएको व्यक्तिको दोषी ठहर हुनेछ। माथि उल्लिखित निर्णयबाट स्पष्ट छ कि दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत शक्ति प्रयोग गर्न आवश्यक सन्तुष्टिको डिग्री धेरै कडा छ, यो विचार गर्दै कि यो एक विवेकाधीन र असाधारण शक्ति हो। केवल जब प्रमाण बलियो र भरपर्दो हुन्छ, तब मात्र शक्ति प्रयोग गर्न सकिन्छ। यसले उसको संलग्नताको मात्र सम्भावना भन्दा धेरै बलियो प्रमाण आवश्यक पर्छ।

१७. यस पृष्ठभूमिमा, हामी रेकर्डमा भएको प्रमाणको जाँच गर्नेछौं जसले परीक्षण अदालतलाई दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत शक्ति प्रयोग गर्न प्रेरित गर्यो। पीडब्लू-१, जो मृतकको आमा हुन्, एकमात्र साक्षी हुन् जसले अपीलकर्ताहरूको नाम लिएकी छिन्।

• पहिलो सूचना बयानमा, उनले दुई परिवारहरू बीचको पुरानो दुश्मनीको कारण अपीलकर्ताहरूको नाम अपराध गर्नमा भूमिका खेलेको रूपमा लिएकी छिन्। यस बयानको सान्दर्भिक भाग यस प्रकार छ:

"म पूर्ण रूपमा निश्चित छु कि मेरो छोरा विजय सिंहको हत्या बाचा सिंह पुत्र मोहन सिंह, शंकर पुत्र बाचा सिंह, विशाल पुत्र बाचा सिंह - राहाका निवासीहरू र संजय पुत्र मुन्ना सिंह, कल्लु सिंह पुत्र मुन्ना सिंह - जलालाका निवासीहरू, प्रहरी स्टेशन घाटमपुरले संयुक्त रूपमा गरेका हुन्। हाम्रो यी मानिसहरूसँग पुरानो विद्यमान दुश्मनी छ।"

• तथापि, उनको धारा १६१ बयानमा, उनले बताएकी छिन् कि अपीलकर्ताहरू संलग्न थिएनन् र उनले पूर्ण जानकारी नलिईकन उनीहरूको नाम लिएकी थिइन्। अन्य दुई साक्षी, राजौ सेंगर र करण सिंहले पनि आफ्नो धारा १६१ बयानहरूमा बताएका छन् कि अपीलकर्ताहरूको अपराध गर्नमा कुनै भूमिका थिएन। पीडब्लू-१ को दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा १६१ अन्तर्गतको बयानको सान्दर्भिक भाग यस प्रकार छ:-

"...मैले लाही बेचेर महेन्द्र सिंहलाई धेरै अगाडि रु. ८००० ऋण दिएको थिएँ। विजय सिंहले महेन्द्र सिंहलाई धेरै पटक ऋण फिर्ता गर्न भनेका थिए तर उनले फिर्ता गरेनन्। यो आश्वासनको बहानामा आएर, विजय सिंह महेन्द्रको मोटरसाइकलमा गए। संजय सिंह र कल्लु सिंह मुन्ना सिंहका छोराहरू र बाचा सिंह मोहन सिंहका छोरा पनि घरबाहिर केही दूरीमा उभिएका थिए।

उनीहरूले पनि मेरो छोरा विजय सिंहलाई लोभ्याए र विजय सिंह र महेन्द्र सिंहसँगै गए र ती चारै जनाले मेरो छोरा विजय सिंहको हत्या गरे र महेन्द्र प्रताप सिंह भदौरियाको ट्युबवेल नजिकको खेतमा मृत शरीर फाले। बच्चा सिंहका छोराहरू शंकर सिंह र विशाल सिंहका नामहरू, जुन मैले प्राथमिकीमा लेखेको छु, मैले पूर्ण जानकारी नलिईकन गलत तरिकाले लेखेको हुँ। मेरो छोरा विजय सिंहको हत्या लौकाहा गाउँका महेन्द्र सिंह पुत्र चन्द्रपाल सिंह सचान, राहा गाउँका बाचा सिंह पुत्र मोहन सिंह र जलाला गाउँका संजय सिंह र कल्लु सिंह पुत्र मुन्ना सिंहले गरेका हुन्। बाचा सिंहका छोराहरू शंकर र विशाल मेरो छोरोको हत्यामा संलग्न थिएनन्।"

(जोड दिइएको)

• अनुसन्धान पछि दायर गरिएको आरोपपत्रमा पनि अपीलकर्ताहरूको नाम आरोपीको रूपमा उल्लेख गरिएको छैन।

• केवल परीक्षण अदालत समक्षको आफ्नो बयानमा पीडब्लू–१ ले फेरि अपीलकर्ताहरूको नाम लिएकी छिन्। तथापि, उनले यो पनि बताएकी छिन् कि उनले उनीहरूको नाम केवल शंकाको आधारमा लिएकी हुन्। परीक्षण अदालत समक्ष उनको बयानको सान्दर्भिक भाग यस प्रकार छ:

"मेरो रिपोर्टमा, मैले बाचा सिंह, शंकर, विशाल, कल्लु सिंह र महेन्द्र सचानलाई आरोपी बनाएँ। मेरो यी मानिसहरूसँग पुरानो दुश्मनी थियो।"

उनको जिरहमा, पीडब्लू–१ ले यसो भनिन्:–

"मेरो छोरा विजय सिंहको विरुद्ध दुई–तीन बाहिरका मामिलाहरू र गाउँबाट दुई–तीन स्थानीय मामिलाहरू लम्बित थिए, जुन अहिले बन्द छन्। उक्त मामिलाहरू विजय सिंहको जीवनकालमा नै बन्द/समाप्त भएका थिए। मेरो आरोपी बाचा सिंहसँग पुरानो दुश्मनी गत ११ वर्षदेखि चलिरहेको छ र शंकाको आधारमा, मैले प्राथमिकीमा शंकर र विशालको नाम लेखेको थिएँ।"

१८. माथिबाट स्पष्ट छ कि अपीलकर्ताहरूलाई पहिलो सूचना बयानमा नामाङ्कित गरिएको थियो, तथापि, दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा १६१ अन्तर्गतको बयानमा, पीडब्लू–१ ले स्पष्ट पारिन् कि अपीलकर्ताहरूको नामहरू प्राथमिकीमा गलत तरिकाले र पूर्ण जानकारी बिना लेखिएको थियो। उनले यो पनि बताएकी छिन् कि अपीलकर्ताहरू उनको छोराको हत्यामा संलग्न थिएनन्। आरोपपत्रमा पनि अपीलकर्ताहरूको नामहरू आरोपीको रूपमा उल्लेख गरिएको थिएन। केवल परीक्षण अदालत समक्षको उनको बयानमा आरोपीहरूको नामहरू फेरि देखा परेको छ।

१९. अन्य कुनै साक्षीहरू, पीडब्लू–२, ३, ४, ५ र ६ ले अपीलकर्ताहरूको बारेमा केही बयान दिएका छैनन्।

२०. ३१.०७.२०१७ मा, अर्थात् पीडब्लू–१ को बयानको लगभग एक वर्षपछि, अभियोजन पक्षले दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत निम्न प्रभावको आवेदन दायर गर्न रोज्यो:–

"यो अत्यन्त सम्मानपूर्वक प्रस्तुत गरिएको छ कि माथि उल्लिखित मामिलामा, पहिलो सूचनादाता श्रीमती शीला सिंहले पहिलो सूचना रिपोर्टमा शंकर सिंह र विशाल सिंहको नाम लेखेकी थिइन् र शंकर सिंह र विशाल सिंहको नामहरू उनले आफ्नो मुख्य परीक्षणमा पनि उल्लेख गरेकी छिन्। यस कारणले, उक्त मामिलामा परीक्षणको लागि शंकर सिंह र विशाल सिंहलाई समन गर्न आवश्यक छ।

त्यसैले, माननीय अदालतलाई कृपया उक्त मामिलामा परीक्षणको लागि आरोपी शंकर सिंह र विशाल सिंह बाचा सिंहका छोराहरूलाई समन गर्ने आदेश पारित गर्न अनुरोध गरिन्छ।

भवदीय,
हस्ताक्षर–अपठनीय
३१.७.२०१७"

२१. पहिलो स्थानमा, पीडब्लू–१ ले अपराधको प्रत्यक्षदर्शी नभए पनि प्राथमिकीमा अपीलकर्ताहरूको नाम लिएकी छिन्। धारा १६१ अन्तर्गतको आफ्नो बयानमा, उनले स्थिति स्पष्ट पार्न खोजिन् कि उनको परिवारको अपीलकर्ताहरूको परिवारसँग लामो समयदेखि दुश्मनी थियो। उनले यो पनि बताइन् कि अपीलकर्ताहरूको नामहरू उनले "पूर्ण जानकारी नलिईकन गलत तरिकाले" उल्लेख र लेखेकी थिइन्। उनले स्पष्ट रूपमा बताइन् कि अपीलकर्ताहरू उनको छोराको हत्यामा संलग्न छैनन्।

२२. जब हामी यस बयानलाई पाँच वर्षपछि दिइएको उनको बयानसँग तुलना गर्छौं, हामी पीडब्लू–१ को स्थितिमा नाटकीय परिवर्तन देख्दैनौं। उनको मुख्य परीक्षणमा पनि, उनले बताएकी थिइन् कि उनको आरोपीको परिवारसँग पुरानो दुश्मनी थियो। तथापि, उनको जिरहमा, उनले स्पष्ट पारिन् कि अपीलकर्ताहरूको परिवारसँग दुश्मनी गत एघार वर्षदेखि चलिरहेको हुनाले, अपीलकर्ताहरूको नामहरू प्राथमिकीमा शंकाको आधारमा उल्लेख गरिएको थियो। त्यसैले,

परिस्थितिको परिवर्तन जुन अभियोजन पक्ष पीडब्लू–१ को बयानको आधारमा तर्क गर्न खोज्छ, त्यसले धारा ३१९ को आवश्यकतालाई पटक्कै सन्तुष्ट गर्दैन।

२३. विस्तृत रूपमा विचार गरेपछि, हामी यो विचारमा छौं कि पीडब्लू–१, प्रत्यक्षदर्शी नभएकोले, उनको बयान अपीलकर्ताहरूलाई समन गर्न धारा ३१९ अन्तर्गतको असाधारण अधिकारक्षेत्र आह्वान गर्न पर्याप्त छैन।

> २४. अन्य कुनै साक्षीहरू छैनन् जसले अपीलकर्ताहरूको विरुद्ध बयान दिएका छन्। अभियोजन पक्षले अपीलकर्ताहरूको विरुद्ध संकलन गरेको कुनै दस्तावेजी प्रमाण छैन। अपीलकर्ताहरूलाई कुनै भूमिका दिइएको छैन। हामी यो विचारमा छौं कि पीडब्लू–१ को बयान पनि धारा १६१ अन्तर्गतको उनको बयानसँग मेल खाने र सुसंगत छ। जब यी कारकहरूलाई समग्र रूपमा हेरिन्छ, यो स्पष्ट हुनेछ कि दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत शक्ति प्रयोग गर्नको लागि आवश्यक उच्च डिग्रीको सन्तुष्टि वर्तमान मामिलामा पूरा भएको छैन।

२५. माथि उल्लिखित कारणहरूका लागि हामी यो विचारमा छौं कि परीक्षण अदालतले धारा ३१९ अन्तर्गतको आवेदन स्वीकृत गरेर र अपीलकर्ताहरूलाई समन जारी गरेर गम्भीर त्रुटि गरेको छ। उच्च न्यायालयले धारा ४८२ अन्तर्गत आफ्नो अधिकारक्षेत्र प्रयोग गर्नुपर्थ्यो र आदेशलाई खारेज गर्नुपर्थ्यो। उच्च न्यायालय मिति २४.०८.२०१७ को समन आदेश खारेज गर्न असफल भएकोले, हामी यी अपीलहरूलाई स्वीकृत गर्न र परीक्षण अदालतले मिति २४.०८.२०१७ मा पारित गरेको आदेश र साथै उच्च न्यायालयले मिति ०४.०४.२०२३ मा धारा ४८२ अन्तर्गतको याचिका खारेज गर्ने फैसला रद्द गर्न इच्छुक छौं।

२६. माथि उल्लिखित कारणहरूका लागि, वर्तमान अपीलहरू स्वीकृत गरिन्छन्, र उच्च न्यायालय इलाहाबादले धारा ४८२ अन्तर्गतको आवेदन नं. ३०२२१ सन् २०१७ मा मिति ०४.०४.२०२३ मा पारित गरेको चुनौती दिइएको आदेश र अतिरिक्त जिल्ला र सत्र न्यायाधीश, अदालत नं. ५, कानपुर देहातले एस.टी.नं. ४३४ सन् २०११ मा आवेदन पत्र नं. ८३ख मा दण्ड प्रक्रिया संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत मिति २४.०८.२०१७ मा पारित गरेको आदेश यसैद्वारा रद्द गरिन्छ।

निधि जैनद्वारा तयार गरिएको शीर्षनोटहरू मामिलाको परिणाम:

अपीलहरू स्वीकृत।